

УДК 376/6/09 (438) “XIX”

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО

О.Є.Карпенко

Анотація. У статті розкрито сутність педагогічної антропології К.Ушинського, мета якої – гармонізувати матеріальну й духовну частини життя людини в довкіллі; особливу увагу акцентовано на меті виховання, яка передбачає, за Ушинським, вдосконалення природи людини.

Ключові слова: Костянтин Ушинський, виховання, особистість, педагогічна антропологія, засоби, педагогіка.

Аннотация. В статье раскрыта сущность педагогической антропологии К.Ушинского, цель которой – гармонизировать материальную и духовную части жизни человека в окружающей среде; особое внимание обращено на цель воспитания, которая предусматривает совершенствование природы человека.

Ключевые слова: Константин Ушинский, воспитание, личность, педагогическая антропология, средства, педагогика.

Summary. The article concerns K. Ushynsky's pedagogical anthropology, the aim of which is to harmonize the material and spiritual life of a human being in the environment. Particular attention is paid to the aim of education, which includes improvement of human nature.

Keywords: Konstantyn Ushynsky, education, personality, pedagogical anthropology, educational means, pedagogy.

Постановка проблеми. Одне з головних завдань будь-якого суспільства і держави – зберегти дитинство, досягнути емоційного добробуту, організувати всі умови для подальшого успішного та особистісного розвитку та виховання дитини. Науково-об'єктивне вивчення вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, спадщини педагогів та громадських діячів різних історичних періодів у контексті сучасних проблем українського державотворення дає можливість збагатити вітчизняну теорію і практику виховання й навчання новими ідеями. Українські педагоги XIX – початку XX ст. були одноставні в тому, що головне завдання педагогіки – всебічний розвиток і виховання дитини. Це знайшло обґрунтування у працях К.Ушинського, Г.Ващенко, С.Русової, П.Біланюка, Ю.Дзеровича, П.Паращина, В.Пачовського, Я.Яреми. Нове прочитання педагогічних творів К.Ушинського дає можливість пізнати природу людини як істоти діяльної, яка динамічно розвивається під впливом середовища і виховання.

Аналіз останніх досліджень. Увага сучасних дослідників зосереджена на вивченні та узагальненні різноманітних аспектів виховання і навчання у педагогічній спадщині К.Ушинського: проблеми народної педагогіки (Л.Юда), духовно-творчого розвитку дітей (М.Явоненко), гуманістичні аспекти виховання та розвитку особистості (Д.Донець, С.Якименко), виховання характеру (М.Галів), принципи організацій виховного процесу (І.Волошанська), методологічні засади виховного ідеалу (Н.Калита), принцип гуманізму в антропології К.Ушинського (В. Довбня) та ін. Проте публікацій, присвячених вихованню особистості в педагогічній антропології К.Ушинського, є недостатньо. Обставини сучасного життя спонукають нас знову повертатися до проблем виховання дитини, шукати шляхів її розв'язання. І це видається нам головним і актуальним завданням сучасної педагогічної науки.

Мета статті – висвітлити зміст виховання особистості крізь призму антропологічних ідей Костянтина Ушинського.

Виклад основного матеріалу. У 1857 р. К.Ушинський уперше ввів в українську педагогічну науку поняття “педагогічна антропологія”. Фундаментальна праця “Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології” стала підсумком попередніх педагогічних пошуків і напрацювань ученого й мала велике значення для подальшого розвитку педагогічної науки. Однак зреалізувати задум у

повному обсязі не вдалося. Смерть обірвала життя вченого, коли він розпочав роботу над третім томом “Педагогічної антропології”. Перший том вийшов друком у Петербурзі у 1868 р., другий – у 1869 р. До 1917 року праця видавалася у повному і скороченому обсягах, використовувалася як основна допомога у педагогічних навчальних закладах. З 1917 до 1946 р. праці педагога не видавалися взагалі. До 1990 р. було надруковано 400 тис. примірників різних творів. У радянський період розвитку педагогічної науки ідеї К.Ушинського та його педагогічної антропології були забуті.

Антропологічні науки відкривають для виховання, тобто суспільного формування індивіда, невичерпні можливості, раніше сховані від повсякденного педагогічного досвіду або ще не пізнані наукою внаслідок недосконалості її методів. Відкриття у галузі антропологічних наук мають особливе значення для суспільства саме тому, вважав К.Ушинський, що означають нові можливості проникнення в людську природу й керування нею в інтересах самої людини, яку розглядає як предмет виховання у всьому різноманітті її співвідношень із собою подібними, соціальним середовищем і природою.

Мета педагогічної антропології, за К.Ушинським, – гармонізувати матеріальну й духовну частини життя людини в довіллі. Мета виховання передбачає вдосконалення природи людини. Досягнення такої мети можливе за умови вивчення культурних витоків педагогічних явищ, механізмів формування психічних утворень у процесі загального розвитку людини, єдності навчання й виховання, педагогічної теорії та практики. Антропологічний підхід до людини як предмета виховання і пізнання К. Ушинський поширює повністю на характер, напрям, зміст освіти, її організаційні форми, систему й методи навчання.

Під вихованням він розуміє цілеспрямований та систематичний вплив на тіло, душу й розум дитини з метою прищеплення їй якостей здорової, розумної, моральної, релігійної, національно свідомої, творчо ініціативної, культурної людини. Без особистого впливу вихователя на вихованця справжнє виховання неможливе. Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характер може формувати характер.

У процесі виховання особистості, на думку К.Ушинського, особливу увагу потрібно звернути на фізіологічні особливості. «Читаючи фізіологію, ми на кожній сторінці переконуємося у широкій можливості впливати на фізичний розвиток індивіда, а ще більше на послідовний розвиток людської раси. З цього джерела, яке тільки-но відкривається, виховання ще майже не черпало. Коли ми переглядаємо психічні факти, узяті з різних теорій, нас вражає можливість мати ще більший вплив на розвиток розуму, почуття і волю людини і так само вражає нас мізерність тієї частки цієї можливості, яку вже використало виховання» [6, т.1, с. 207 – 208].

На думку педагога, щоб виховати людину, необхідно глибоко вивчити й зрозуміти її природу і сутність, осягнути її найогидніші й найвеличніші діяння. Вихователь повинен “прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабостями і в усій її величч, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім’ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті із своєю совістю; у будь-якому віці, в усіх класах, в усіх становищах, у радощах і горі, у величч і приниженні, в розквіті сил і в недозрі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово людської втіхи вже безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру” [6, т.1, с. 207]. Тільки тоді вихователь буде спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу.

Людина, підкреслював К.Ушинський, більше людина в тому, як вона відчуває, ніж у тому, як вона думає, і що почування, а не думки становлять осердя психічного життя людини. Боротьба між різними почуваннями в одній і тій самій душі – явище, знайоме кожному. Можливість такої боротьби пояснюється тим, що з різних органічних прагнень і з одного й того ж основного прагнення душі виробляється в житті багато різних бажань, схильностей і пристрастей, які не досягли ще єдності між собою і можуть існувати в душі разом, сперечаючись один з одним. Вихователю важливо знати історію походження й формування людських почувань, а з них – бажань, нахилів і пристрастей [6, т.1, с. 327].

Живучи переважно сферою розуму, людина дуже слабо розвиває волю, мало живе серцем. Через це характер простого робітника буває часто більш витриманим, ніж в людини розумової праці. Водночас не підлягає сумніву, що розумовий розвиток також відіграє велику роль у становленні й функціонуванні характеру, бо він – основа світогляду, очі, якими характер дивиться на світ. Завдання виховання і вихователя – “сприяти утворенню в душі людини такого корінного ладу, який гідний людини” [6, т.1, с. 326].

Виховання припускає проникнення в природу людини, пізнання її сутності. Воно зобов'язано

виходити з істини людської природи в її реальному історичному бутті. Якщо педагогіка хоче виховувати людину різнобічно, то вона повинна перше пізнати її різнобічно. Це положення Ушинського було й залишається аксіомою для реалістичної науки про виховання.

Вихователь повинен пізнати дитину у грі, оточенні, у різному віці, у різних життєвих ситуаціях. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих діянь, історію зародження злочинних і великих думок. Тоді тільки він буде спроможний черпати з самої природи людини засоби виховного впливу, а ці засоби є вагомими. Якщо ж тіло й дух своєю природою становлять одне гармонійне ціле, то обоє вони можуть бути здорові тільки в повній гармонії, отже, завдання виховання – гармонійно розвинути це єдине ціле. Тілесне здоров'я підтримується й зміцнюється гармонійним розвитком духовного життя, здоров'я духу – гармонійним розвитком життя фізичного.

Основною умовою реалізації антропологічних ідей є єдність навчання й виховання. Проаналізувавши процеси пізнання дитини, закономірності розвитку її пам'яті, уяви, мислення та інших видів психічної діяльності, педагог звертає увагу на те, що на саме цих знаннях будується навчання і виховання. Аналізуючи співвідношення виховання та навчання у різних європейських школах, К. Ушинський показав, що розрив між цими процесами загострює суперечність усього педагогічного процесу, позбавляє його цілісності й ефективності [6, т.2, с. 75 – 78].

Виховання й навчання, як соціальні форми керування розвитком організму, здійснюють орієнтацію цього процесу на кожному його віковому етапі. Дитячий розум тоді тільки сприймає істини, коли вони йому представляються у формі думок, подібних з його власними. Цього вимагає основний закон, на якому ґрунтується все виховання. Привести в належну рівновагу тілесні й щирі прагнення, а потім до того розвинути душевні, щоб вони власною силою взяли перевагу над тілесними, – це основне завдання виховання, необхідна умова всякої подальшої його діяльності.

Синтез наукових знань про людину, проведений ученим глибоко, розкрив невичерпні можливості виховання, вказав на величезні невикористані ресурси людського розвитку. З позиції антропологічних ідей розроблено комплекс найважливіших засобів виховання: гра, праця, навчання. Варто відзначити, що у визначеній послідовності праця передє навчанням. Краща спадщина, яку треба залишити дітям, – це любов до праці та вміння працювати. Тому одне з найважливіших завдань виховання – надати можливість вихованцеві знайти собі корисну працю у світі й запалити його невгасимою жадобою до праці [6, т.1, с. 107 – 108].

Виділяючи працю з широкого поняття діяльності, К. Ушинський підкреслював чотири її особливості, що мають вирішальне значення для виховання: 1) праця повинна бути вільною, рабська праця не виховує характеру; 2) вона повинна узгоджуватися з християнською моральністю; 3) праця повинна забезпечувати постійне прагнення робити все якнайкраще, тобто бути творчою; 4) вона повинна бути важкою, непрємною і обтяжливою, але приваблювати своїми очікуваними наслідками. Такі особливості виховують у людині позитивні риси. Але праця може бути обтяжливою, коли виконуємо її будь-як, неохоче, неакуратно, ліниво, рутинно, стандартно, надаючи перевагу “відпочинку”, коли приходимо на роботу пізніше і якнайшвидше прагнемо її покинути, коли не очікуємо від праці жодних привабливих для нас наслідків. Такий стан теж “виховує”. І якщо він триває довго, то це веде до руйнування характеру, спричиняє охлялість, немічність. У такій праці не формуються працьовитість, творчість. На думку К. Ушинського, якщо людина уникає праці, то вона взагалі губить свою життєву дорогу. У цьому разі її чекають два моменти: або впасти в чорну апатію, у глибоке незадоволення життям, буденну нудьгу, або ж вдатися до самознищення шляхом задоволення примарних прагнень, примітивних примх власної натури – всього такого, що вже не регулюється жодною серйозною метою. В обидвох випадках “смерть оволодіває людиною живою, тому що праця, особиста, вільна праця, це й є життя” [6, т.1, 108]. Виховання має піклуватися, щоб, з одного боку, відкрити вихованцеві можливість знайти собі корисну працю у світі, а з іншого – надихнути йому невтомну жадобу до праці [6, т.1, с. 120]. Виховання повинно не тільки розвинути розум людини і дати їй певний обсяг відомостей, але й запалити в ній жадобу серйозної праці, без якої життя її не може бути ні достойним, ні щасливим. Потреба виховання працьовитості, творчого підходу до праці є нагальною проблемою сьогодення.

К. Ушинський засобом виховання досконалої людини вважав рідну мову. Найглибшою любов'ю до Батьківщини, до рідної мови, повагою національних прав усіх народів перейняті питання виховання й навчання. Рідна мова представляє душу, серцевину педагогічної системи К. Ушинського. Педагог уважав, що правильний шлях для справжнього гуманного виховання лежить не в древніх мовах, а в рідній мові й у вивченні на цій мові реальної дійсності. Головним предметом у загальному гуманному розвитку сучасної людини повинні стояти зовсім не класичні мови, а рідна мова й рідна література. За вивченням рідного слова, має йти вивчення інших предметів, які безпосередньо розкривають людину та

природу [6, т.1, с. 125]. Логіка природи простіша, більш очевидна та дужча від логіки класичних мов; логіка природи – найдоступніша й найкорисніша логіка для дітей. Природничі знання, які базуються на відчуттях, більше, ніж інші знання, сприяють розвиткові розумових здібностей дітей та мають велике значення у практичному житті дітей.

Висновок. Педагогічна спадщина К.Ушинського, його антропологічні ідеї дають підстави стверджувати, що в основі теорії виховання лежить знання про людину як вихованця (того, кого навчають) і вихователя (вчителя). Для педагогічної антропології “відкритим питанням” є процес виховання. У сучасних умовах антропологічний погляд на освіту повинен створити новий тип педагогіки, головним завданням якої має стати розуміння сутності виховання з позицій філософської антропології.

Подальших студій потребує вивчення філософських засад педагогіки, мети виховання, ідеалу людини у педагогічній спадщині К.Ушинського.

Література

1. Волошанська І. Особливості обґрунтування К.Д.Ушинським принципів організації виховного процесу / І. Волошанська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2007. – № 20. – С. 216 – 220.
2. Галів М. Проблема виховання характеру людини у педагогічній спадщині К.Д.Ушинського / М. Галів // Рідна школа. – 2006. – №7. – С. 65 – 69.
3. Довбня В. Принцип гуманізму в антропології К.Ушинського / Віктор Довбня // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Каменярь, 2002. – Вип.6. – С. 136 – 145.
4. Донець Д.Ю. Проблеми виховання у педагогічній спадщині К.Ушинського// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Сер. Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 222 – 224.–(Серія: Педагогічні науки).
5. Калита Н. Методологічні засади виховного ідеалу К.Ушинського / Н. Калита // Молодь і ринок. – 2007. – № 8. – С.108 – 111.
6. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : У 2 –х т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.; Т. 2. – 359 с.
7. Юда, Л.А. Проблеми народної педагогіки у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського [Текст] / Л.А. Юда // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 49–53. – (Серія: Педагогічні науки).
8. Явоненко М.В. Відображення проблеми духовно-творчого розвитку дітей у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського [Текст] / М.В. Явоненко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М.О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 232 – 234. – (Серія: Педагогічні науки).